

Alp Öztarhan

ALBERT EINSTEIN'S Philosophical Views and the Theory of Relativity

D. P. Gribanov

KÜNYE

Albert Einstein's Philosophical Views and The Theory of Relativity

D. P. Gribanov
Progress Publishers
 261 sayfa, Moskova, 1987

GRIBANOV'UN ÇÖZÜMLEMESİNDE EINSTEIN'IN GÖRELİLİK KURAMI VE DİYALEKTİK MATERYALİZM

Dimitri Prokhoroviç Gribanov, Sovyetler Birliği'nde Einstein başta olmak üzere bilimsel konularda eserler vermiş bir felsefeci. Bu yazıda Gribanov'un "*Albert Einstein'ın Felsefi Görüşleri ve Görelilik Kuramı*" adlı kitabı tanıtılacak. Kitap 1983 yılında yazılmış, 1987 yılında ise İngilizce basımı Progress Publishers tarafından yapılmış. Kitap uzunca süredir basılmadığı ve tükendiği için yakın zamanda *Addington Publishers* tarafından e-kitap olarak yeniden yayınlandı (Gribanov 2019). Bu yeni basımda, kitabın içeriğini daha iyi yansıttığı düşünülen "*Albert Einstein, Diyalektik Materyalizm ve Görelilik Kuramı*" adı tercih edilmiş.

Orjinal kitap ise önsöz, üç ana bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla *Dünya ve Sovyet Yazınında Görelilik Kuramının Felsefi Meseleleri* (*Philosophical Problems of the Theory of Relativity in the World and Soviet Literature*), *Einstein'ın Felsefi Görüşlerinin Evrimi* (*The Evolution of Einstein's Philosophical Views*) ve *Görelilik Kuramının Gelişimi ve Felsefe* (*The Development of the Theory of Relativity and Philosophy*) şeklindedir. Gribanov'un kitabının temel motivasyonunun diyalektik materyalizm ile Einstein'ın düşüncesi ve dolayısı ile görelilik kuramı arasındaki ilişkiyi göstermek olduğu söylenebilir.

Sovyetler Birliği'nde Einstein tartışmaları 1920'lerde başlıyor. Einstein'ın diyalektik materyalizmle ilişkisi de, fiziğe felsefi yaklaşımı da kutuplaşmalarla tartışılıyor. Başat kutuplaşma görelilik kuramına dair Einstein'ı sahiplenmelerle onu idealist kampta görenler arasında. Gribanov'un bu tartışmalarda diyalektik materyalizm adına Einstein'ı ve görelilik kuramını sahiplendiğini belirtmek mümkündür. Bu kitabın temel itkisi budur. Her ne kadar kitabın büyük çoğunluğu görelilik kuramının fiziksel ve felsefi gelişimine ayrılmış olsa da, bu kitabın önemi diyalektik materyalizm ile görelilik kuramı arasındaki ilişkiyi ele alışı olduğu için, bu tanıtım yazısında, bu noktaya odaklanılmaktadır.

EINSTEIN VE 20. YÜZYIL FİZİĞİNİN FELSEFİ MESELELERİ

Gribanov'un kitabının yazılmasından dört yıl kadar önce, 1979 yılında Einstein'ın 100. doğum yılında Sovyetler Birliği'nde bu konuda çıkan yazılardan derleme bir kitap (*Einstein and the Philosophical Problems of 20th Century Physics*) yayınlanıyor. Başlığı "*Einstein ve 20. yüzyıl Fiziğinin Felsefi*

Meseleleri" olarak çevrilebilir. Bu derleme, Gribanov'un kitabının yazıldığı 1983 yılında İngilizceye de çevrilip yayınlanıyor.

Tartışmaların başlangıcından yarım yüzyıldan çok zaman geçtiği halde, 1979 yılında yayınlanan bu derleme çalışmada dahi Sovyetler Birliği'nde diyalektik materyalizm ve görelilik kuramı bağlamında tam bir uzlaşya varılmadığını teslim etmek gerekir. Nitekim derlemenin önsözünde dahi söz konusu tartışmanın sürmekte olduğu özellikle belirtiliyor.

Yine de bir noktayı netleştirmekte fayda var. Söz konusu tartışmaları Einstein konusunda bir kafa karışıklığı olarak yorumlamak yanlış olur. Şöyle ki, Einstein fiziğini sahiplenilenler hem sayıca, hem de fizik ve felsefe aleminin ağır toplarının katılımı bakımından daha ağırlıklıdır. Yani Sovyet Fiziği Einstein'ın teorisini genelde diyalektik materyalizmin bir zaferi olarak selamlıyor; ancak bu konuda açık bir tartışmanın geliştirici yönünü de önemsiyorlar.

"Einstein ve 20. yüzyıl Fiziğinin Felsefi Meseleleri" başlıklı derleme kitaba katkı sunan filozofların bu tartışma ile bağlantılı konuları kendi aralarındaki farklılıkları koruyarak tartıştıkları biliniyor. Bu derleme kitabın (imzasız) önsözünde Einstein açıkça sahipleniliyor. Önsözde tartışmanın sürmekte olduğu belirtildikten sonra, son paragrafında "sonuç" addedilebilecek şu tespitler yeterince net fikir veriyor:

"Maalesef batıda hâlâ Sovyet filozoflarının görelilik kuramına sözde diyalektik materyalizmle uyuşmadığı nedeniyle soğuk baktıklarına inanıyorlar. Bu görüş tamamen temelsizdir." dedikten sonra öncelikle asıl batılı filozoflarının görelilik kuramını ya anlamadıkları ya da karşı çıktıkları belirtilip bu yönde çeşitli örnekler verilmektedir. Ardından "SSCB'de, aynen batıda olduğu gibi aralarında felsefeciler de olan bir kesim görelilik kuramına karşı çıkmış olsa da onların görüşü diyalektik materyalizmin bu meseledeki tavrını yansıtmaz. Aksine, neredeyse tüm¹¹ Sovyet felsefecileri Einstein'ın görelilik kuramının diyalektik materyalizmin bundan sonraki gelişimi için önemli bir doğa-bilimsel öncül olduğu ve madde, hareket, uzay ve zamanın diyalektik birliği ilkesinde başat bir yer tuttuğu düşüncesindedirler."

Derleme kitapta aralarında önemli fizikçi ve felsefecilerin bulunduğu 16 seçkin yazarın, bazılarının birden fazla makalesi yer alıyor. Bunlar arasında Gribanov'un makalesi de *"Einstein'ın Felsefi Dünya Görüşü"* adını taşıyor. Bu makalenin içeriğinin Gribanov'un yazdığı kitaba kaynaklık ettiğini düşünmek yanlış olmaz. Bazıları bu makalede nüve olarak geçen tezler ele alacağımız kitabında çok daha olgunlaşmış olarak karşımıza çıkıyor. Derleme kitap üzerinde daha fazla durmadan asıl konumuz olan Gribanov'un (1987) *"Albert Einstein'ın Felsefi*

Görüşleri ve Görelilik Kuramı" kitabına odaklanalım.

Gribanov kitabına Einstein üzerine Bertrand Russel'dan (1926), şu yerinde alıntıyla başlıyor:

"Tüm filozoflarda Einstein'ı kendi metafiziksel sistemlerine uygun yorumlama ve sonuçlarının o filozofun düşüncelerini çok güçlü biçimde desteklediğini öne sürme eğilimi olagelmıştır. Yeni bir bilimsel kuram söz konusu olduğunda bu alışılmadık bir durum değildir." (aktaran Gribanov, 1987, s.8)

Gerçekten, her türlü idealist ve mekanist filozoflar, Einstein'ın kuramının kendilerini ne kadar doğruladığını savunma yarışına giriyor. En azından batılı filozoflar arasında yaygın olan bir diğer tutum da Einstein'ın yeni fiziği "anlamadığı", ya da felsefi sonuçlarına varmakta tutucu davrandığı yönündedir. Bunların ve zamanın fizikçilerinin anlamlı bir kısmı editörlüğünü Paul Arthur Schilpp'in (1949) yaptığı *"Yaşayan Filozoflar Serisi"* nin Einstein cildinde buluşuyorlar. Gribanov, bu filozofların (ve fizikçilerin) çoğunun Einstein'ı doğru anlamadığına bir dayanak olarak aynı ciltte yer alan Einstein'ın *"Eleştirilere yanıtlar"* başlıklı kendi yazısını gösteriyor (s.94-96). Schilpp'in kitabının genel havası da batılı filozofların hepsini karşısına almış bir Einstein portresini canlandırıyor.

Einstein'ın idealist olduğu, Machçı, Kantçı vb. olduğu iddialarını teker teker ele alan Gribanov, hepsine Einstein'ın çeşitli kaynaklarda yazdıklarıyla yanıt veriyor. Bunun için zaman zaman mektuplarına da başvuran Gribanov'un Einstein'ın bilimsel makalelerinden mektuplarına, felsefe üzerine yazdıklarından çeşitli insanların anılarına kadar derin bir külliyata hakim olduğunu görüyoruz. Bunun üzerine Einstein'ın hangi dönemde hangi felsefeciyi okuduğu ve düşünsel seyrinin gelişimine dair verilerle desteklenmiş bir bakışa sahip olduğunu eklemekte yarar var.

Ardından Sovyet yazınında Einstein hakkında yukarıda özetlediğimiz tarihin ve içeriklerin ayrıntılı bir incelemesiyle devam ediyor. Hem 1920'lerden beri Einstein hakkındaki görüşleri, hem de daha çok 1979 vesilesiyle yazılan pek çok makaleyi aktarıyor ve sonra da onların önemli bir kısmıyla hesaplaşıyor. Batıda bazı idealist filozofların Einstein'da kendi görüşlerini görmesinin yanına SSCB'deki bazı filozofların da Einstein'da idealizm veya pozitivizm bulup diyalektik materyalizme aykırı bulmasını da reddediyor.

GÖRELİLİĞE KAYNAKLIK EDEN FELSEFİ DURUŞ

Einstein'ın felsefi okumalarını geç yıllarda yaptığı, göreliliği geliştirirken felsefeden yararlanmadığı görüşüne Gribanov özellikle itiraz ediyor. Daha lise yıllarından itibaren felsefeye ilgisi ve aldığı eğitimin de bilime felsefi yaklaşımı güçlendiren, buna karşın zamanının bi-

1 Vurgu yazarın

limi bir veri toplama faaliyeti olarak gören ampirizmi ile çatışmalı bir tarzda oluşunun altını çiziyor. Mekanik materyalizmin geliştirdiği fiziksel teorisinin doruğunda yer alan Newtoncu görüş, Maxwell'in geliştirdiği elektromanyetik teori ile uyumadığı için klasik mekaniğin bütün kazanımlarını koruyarak Maxwell denklemlerini de kapsayan bir teori için felsefi bir hesaplaşma, fizik için öncelikli bir gereksinim olmuştu.

Einstein'ın özellikle pozitivizme karşı idealist filozoflara yüzünü döndüğünü görüyoruz. Fiziğin bir veri toplama faaliyetine dönüşmesine karşı yeni bir sistem kurgulamayı, yani çıkarımsal yöntemi yardıma çağırdı. Ancak "bilim bir veri toplama faaliyeti değildir" derken öznel idealistlerin sıkça tekrarladığı "bilim bir kurgudur" yanlısına da düşmüyor. Bu bakış Einstein'a "tamamen yabancı". Kendisi de Galileo'nun kitabının 1953 basımına yazdığı önsözde (s.IX) Galileo'ya dair pozitivist tarih kurgusunu şöyle eleştirdi:

*"Galileo için sıklıkla spekülasyon çıkarımsal yöntemin yerine gözleme dayalı deneysel yöntemi getirmesi nedeniyle modern bilimin babası olduğu söylenir. Bana kalırsa bu sağlam bir görüş değildir. Spekülasyon kavramlar ve sistemler olmadan ampirik bir yöntem kuramayacağınız gibi, her spekülasyon kurgu da yakından bakınca kökeninde yatan gözlemleri ele verecektir. Gözlemsel ve çıkarımsal yöntemleri bir karşıtlık içinde ele almak yanıltıcıdır ve Galileo'ya tamamen yabancıdır."*² (aktaran Gribanov, 1987:72)

Buradaki tavrı açıkça diyalektikten yanadır. Einstein'ın hayata, bilime ve somut olaylara bakışında diyalektiği gözlüyoruz.

Gribanov, Einstein'ın materyalist bir dünya görüşü olduğunu, idealizm ve materyalizmin yanında üçüncü bir yol arayanlara katılmadığını belirtiyor. Bu nedenle onun Machçı olduğunu savunanlar bu önemli farkı göz ardı etmiş oluyor. Einstein, Mach'tan pozitivizme karşı argümanları üzerinden etkilense de tamamen materyalistti. Max Planck'ın (1932) "Bilim Nereye Gidiyor" isimli kitabının sonundaki bir diyalogda İrlandalı yazar James Murphy "Sizin için Britanya basınında dış dünyanın bilincimizin bir türevi olduğunu düşündüğünüz yazılıyor" sözüne karşı Einstein şu yanıtı veriyor:

"Hiçbir fizikçi öyle düşünmez. Düşünse fizikçi olmaz. (...) Bir insan yıldızların gerçekte orada olduğuna inanmasa neden onları izlesin? (...) Dış dünyanın var olduğunu mantıkla kanıtlayamayız. Tıpkı sizinle konuşuyor olduğumu veya burada olduğumu kanıtlayamayacağımız gibi. Fakat benim burada olduğumu biliyorsunuz ve hiçbir öznel idealist³ sizi aksine inandıramaz." (s.212-213, aktaran Gribanov 1987:114)

2 Einstein'ın bu sözü Galileo'nun "iki dünya sistemi hakkında diyalog" kitabının 1953 Berkeley baskısına yazdığı önsözden.

3 "Öznel idealist" sözünü burada olduğu gibi, Einstein'ın pek çok durumda küçümseme ifadesi olarak kullanıldığını görüyoruz. Konunun daha ayrıntılı bir incelemesi için bkz. (Karabıyık, 2020).

Buradan da materyalist olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde gözleyebiliyoruz.

Son iki alıntı açıkça gösteriyor ki Einstein'ın dünya görüşü hem materyalist ve hem de gayet diyalektik bir kavrayışı var. Ancak "Einstein diyalektik materyalisttir" çıkarımına varmadan önce dikkate almamız gereken konular var.

Öncelikle Gribanov'un da belirttiği gibi, "Einstein'ın felsefi görüşü ele alınırken, onun bir filozof değil de fizikçi olduğu sürekli göz önünde tutulmalıdır (s.6)." Her yönüyle çok tutarlı bir felsefi duruş sergilemekten ziyade, fiziğine yetecek bir kavrayış peşinde. Bazı ayrımları bir filozof titizliğiyle yapmayıp madde, uzay, zaman benzeri kavramları zaman zaman karıştırarak yazıyor.

İkincisi, diyalektik materyalist yazına hâkim olmak bir yana, madde ve ona dair bilginin diyalektiğine dair yazarken dahi herhangi bir gönderme yapmıyor. Yani Marx, Engels veya Lenin'i etrafıca okumadığı, diyalektik materyalizmden haberdar olmadığı görülüyor.

Öte yandan, Gribanov'un belirttiği gibi, hem metodolojisinin, hem de dünya görüşünün diyalektik materyalizmle son derece yakınlaştığını saptamak da aynı rahatlıkta mümkün. Sonuç olarak "Einstein diyalektik materyalist midir?" sorusunu bir yana bırakıp göreliliğin hem gelişim seyrinin, hem de vardığı sonuçların diyalektik materyalizm "uyarınca" olmasa dahi, diyalektik materyalizmle tamamen örtüştüğünü söyleyebiliriz. Gribanov kitabının her yerinde Einstein'ın ömrü boyunca yazdığı kitaplar, makaleler, notlar, mektuplar gibi pek çok belgeyi ayrıntılı tarayarak buna dair kanıtlar gösteriyor. Bu bağlamda ilk bölümün özellikle bu konuyu aydınlatmış olduğunu altını çizebiliriz.

EINSTEIN'IN POLİTİK DURUŞU

Einstein'ın (1949) Marksizme dair bir kulak dolgunluğu olduğunu "Neden Sosyalizm?" makalesinde görebiliyoruz. Bu makalede artı-değer sömürsünden ve ekonomik zenginliğin küçük bir azınlığın elinde toplandığından söz etmesi, bu kulak dolgunluğunu sergiliyor. Aynı makalede "Bugünkü haliyle kapitalist toplumun ekonomik anarşisi, fikrimce kötülüğün temel kaynağıdır" cümlesi aslında görüşlerini özetliyor. Bu görüşlerin "ütopik sosyalist" olduğu, Marksist olmadığı söylenebilir. "Neden Sosyalizm?" makalesindeki görüşlerin önemli bir kısmına dair Marx'ın örneğin Proudhon'a eleştirileri geçerli olacaktır. Öte yandan her ne kadar ömrü boyunca politik konularda kendini sorumlu hissedip politikaya emek vermiş olsa da Einstein'ın felsefi olduğu kadar politik bir kategorizasyonunun tutarlı yapılmasının bir sınırı olduğunu belirtmek gerekir⁴.

4 Bu görüşlerin daha ayrıntılı bir tartışması ve Einstein'ın SSCB ile ilişkilerine dair ayrıca bkz. (Ünlütürk, 2020).

Bu başlığa dair bir tasvir yapmak için işin olumsuz tarafından başlamak gerekirse, her ne kadar kendini sosyalist olarak tanımlasa ve Sovyetler Birliği'ne umutla baksa da yüzünün sürekli ABD'ye dönük olduğunu ve kendisini bir Amerikalı olarak görmesinin tesadüfen orada yaşamasından ibaret olmadığını görmek gerekir. Ütopyacı bir sosyalist olarak yatırımını daha çok bir dünya hükümetinde herkesin barış içinde bir arada yaşamasına yapmıştı. Böyle bir barışçı birliktelik için ABD'nin iknasını başarılılabılır bir hedef olarak görüp bununla uğraşmış, Sovyetler'in ikna olmasını daha güç bir hedef olarak görmüştür.

Bu pozisyonun en trajik sonucu, Roosevelt'e yazdığı meşhur mektubu sayılabilir. Hitler Almanya'sının atom bombasını geliştirmesi olasılığını öne sürerek "*bombayı daha önce biz yapabiliriz*" mealinde Roosevelt'e gönderilen mektubun imzası Einstein'a ait⁵. Bombanın kendi hikayesi bir yana⁶, Einstein'ın ABD'yi sahiplenmesinin boyutunu göstermesi bakımından bu anekdot önemli.

İşin olumsuz boyutunun altının biraz fazlaca çizilmesi-nin nedeni, bu boyutun zaman zaman ihmal edilmesi, sosyalist ve SSCB dostu olmasının sıklıkla uçlara götürülüp yanlış çıkarımlar yapılmasıdır. Einstein ömrü boyunca bu yolda sınırlı ölçüde ilerleyip ara bir konumda kaldı. Öte yandan konunun asıl önemli yönü, yani Einstein'ın toplumsal konularda duyarlı, mücadeleci ve kendini sosyalist olarak tanımlaması, bu olumsuzluğun gölgesinde kalmamalı.

Bu yazıda Gribanov'un kitabının Einstein'ın felsefi yolculuğuna ve göreliliği hazırlayan altyapıya dair kısmına odaklanmış olduk. Einstein ve diyalektik materyalizmin ilişkisine dair yüzeyde ve görünür olanı bu kısmı. Ancak kitabın daha uzun ve bu ilişkinin daha kapsamlı hissedilmesini sağlayan bölümleri, elbette göreliliğin gelişimine ve teorisinin kendisinin felsefi içeriğine dair kısımlar.

Bu yazıda odaklanılan yüzeysel kısımlar temel önermeleri içeriyorsa, diğer kısımlar hem o önermelerin delillerini sergiliyor, hem de kitabın canlı ve heyecanlı bir okuma sağlayan gövdesini oluşturuyor.

KAYNAKLAR

- Akay, G. G. ve Nalçacı, E. (2019). Savaşın Hizmetinde Bilim: Manhattan Projesi. Madde, Diyalektik ve Toplum, Cilt 2, Sayı 3, s.211.
- Einstein, A. (1949). Monthly Review, 1. Erişim tarihi: 19 Nisan 2020 <https://monthlyreview.org/2009/05/01/why-socialism>
- Einstein, and the philosophical problems of 20th century physics. (1983). (S. Syrovatkin, Çev.). Moskova: Progress Publishers.
- Galilei, G. (1953). Dialogue concerning the two chief world systems—Ptolemaic & Copernican (S. Drake, Çev.) Berkeley: University of California Press.
- Gribanov, D. P. (1987). Albert Einstein's philosophical views and the Theory of Relativity. Moscow: Progress Publishers
- Gribanov, D. P. (2019). Albert Einstein, Dialectical Materialism and the Theory of Relativity. Addington Publishers,
- Karabıyık, H. (2020). Modern Fizikteki Postmodernizm Karşısında Einstein, Madde, Diyalektik ve Toplum, Cilt 3, Sayı 2.
- Kuznetsov, B., (1960) Einstein, (V. Talmy, Çev.) Moskova:Progress Publishers.
- Planck, M. (1932). Where is science going?. New York: W. W. Norton & Company Inc.
- Russel, B. (1926). Relativity: Philosophical consequences. Encyclopedia Britannica. Erişim tarihi: 19 Nisan 2020 <https://www.britannica.com/topic/Bertrand-Russell-on-relativity-1988269>
- Schilpp, P. A. (1949). Albert Einstein: Philosopher-scientist, The library of living philosophers. Evanston: MJF Books.
- Ünlütürk, K. İ. (2020). Einstein, Sosyalizm ve SSCB., Madde, Diyalektik ve Toplum, Cilt 3, Sayı 2.

5 İmza Einstein'ın olsa da yazarları Wigner, Szilard ve Teller. Gribanov, mektuptan çok kısa söz ediyor (s.146). Daha ayrıntılı hikâyesi ve savaş karşıtı kimliği çok belirgin olan Einstein'ın mektuba ilişkin duygularına dair bkz. (Kuznetsov, 1960)

6 Bombanın ve Manhattan projesinin hikâyesi daha ayrıntılı biçimde MDT'nin önceki sayılarında ele alınmıştı. Bkz. (Akay ve Nalçacı, 2019).